

Miniszterelnökök Szabó Dezső mérlegén

Szabó Dezső talán nem is lett volna az, aki volt, ha egész élete, írói munkássága logikájával összhangban nem fordult volna rendre az ország éppen hatalomra kerülő miniszterelnökeihez. Gombos Gyula kis kötetben gyűjtötte össze e tárgyban született írásait. Tisza Istvánt is beleértve hét miniszterelnöknek szentel más-más jellegű írást Szabó Dezső, háromnak nem: Károlyi Mihálynak, Bárdossy Lászlónak és Kállay Miklósnak. Közülük Károlyit említi egy későbbi miniszterelnökhöz írott levelében mint „félíg félkegyelműt”. Ennyi elég is ahhoz, hogy az író Károlyi Mihályról alkotott véleményéről fogalmat alkothassunk. Azt azonban sajnálhatjuk, hogy nem találunk Bárdossy miniszterelnökhöz írott levelet, sem személyéről, munkásságáról elemző írást, pedig a később háborús bűnösként kivégzett egykori miniszterelnök személyisége, politikai eltökéltsége és cselekedetei történeti megítéléséhez is nagyban hozzájárult volna biztosan egy Szabó Dezső-i elemzés vagy akár csak egy találó arcképvázlat.

Már a legkorábbi, 1911-ben írott, Tisza Istvának szóló híres válaszeleveléből nyilvánvaló lehet mindenki számára, hogy Szabó Dezső egy rövid és egyetlen eseményhez kapcsolódó írásban is képes a magyar élet, a társadalmi problémák lényegét felvillantani. Mai társadalmi viszonyainkra gondolva már-már örökérvényűnek tetszik e válaszlevél néhány sora, bár aligha volnánk méltányosak Tisza Istvánhoz, ha mai miniszterelnököket igyekeznénk egy lapon emlegetni vele. Mégis, a magyar élet ellentmondásait és a „fent” lévők szemléletét tekintve van létjogosultsága az összevetésnek. Szabó Dezső akkor, 1911-ben ezekkel a szavakkal tesz szemrehányást Tiszának: „Aztán méltóztassék eltűnni, hogy konstatáljam, hogy egy tanár van olyan kultúrember, mint a kegyelmes Úr. És minél inkább kultúrember: a tisztességes öltözet, a könyv, a színház, az utazás épp oly fatális szüksége, mint a kenyér. Tessék elhinni, hogyha a tanár csak századrészét kapná a Nagyméltó-

ságod jövedelmének, nem gondolna a státuszrendezéssel. A különbség csak az, hogy ennek a tanárnak volna annyi józisége, hogy bármennyire is duzzadna az idealizmustól, nem kiáltaná oda az anyagiakkal küszködőnek: -Ugyan, hogy lehet a fizetéssel törődni!” Előzőleg a miniszterelnök oktatatta ki hazafiságból a fiatal tanárt, most, levele legfőbb konklúziójával, a fiatal tanár a miniszterelnököt: „Adják meg az anyagi békét azoknak, kik az ország jövőjét gyúrnák, mert ezeknek a nyomora nemzeti veszedelem.”

Ha valaki azt hinné, hogy – legalábbis a miniszterelnökökkel szemben – Szabó Dezsőt fiataltságából fakadó meggondolatlansága ragadtatja ily nyers szókimondásra, az lapozzon bele a már korántsem fiatal író későbbi miniszterelnökökhöz írott leveleibe. Azok nem kevésbé szókimondók, gyakran gyilkos iróniával gazdagon fűszerezettek, azzal együtt, hogy a magyarság sorsáért érzett aggodalom pátosza is átszövi őket. Az írások mondandója azonban mindig komoly elemzésre épül, és amit számon kér, az nem más, mint a nemzet függetlensége jegyében kiérlelt nemzetpolitika és az a szociális látásmód és kormányzati gyakorlat, amelynek hiányában nemzeti egységről csak prédikálni lehet. Érezhető ez már a korai Tisza-levélből is, de erőteljesebben folytatódik a Gróf Bethlen Istvánhoz írott 1928-as nyílt levelében. Az író Bethlen miniszterelnök Nagycenken elmondott beszéde háborítja föl. Előbb méltányolja, hogy „Bethlen gróf meghúzta a halálharangot a Habsburg restauráció örült, bűnös és perverz gondolata fölött”, majd felháborodva tiltakozik az ellen, hogy ugyanebben a beszédében – minden szociális érzék nélkül – „alsóbb osztályokról” szólva, nekik küldi intelmeit, őket biztatja nyomorúságukban – hamisan - a „felső osztályok” szolidaritásáról szónokolva. Bethlen gróf nagycenki cinikusan arisztokratikus beszéde, persze, csak ürügy Szabó Dezsőnek, hogy a miniszterelnök politikájáról, de azon túl a vérlázító társadalmi igazságtalan-

ságról, a felső osztályok alkalmatlanságáról, hazafiatlanságáról stb. elmondja a véleményét. És mindennél még fontosabb, hogy előrevetítse a jövőt, mely cinizmusnak és felelőtlenségnek ebből a szövődékből következhet: „Ha mi nem tesszük előre minden magyar hazájává Magyarországot, ha nem tesszük minden dolgozó magyar elemi életérdekévé, hogy védje ezt a hazát, ha a magyarság nagy tömegeit nem fejlesszük önsorsát intéző állammá, ha nem törünk el minden kizsákmányolást, minden parazitáságot; a történelem közeledő igazságtétele el fog seperni bennünket.” A Tisza és a Bethlen-levélből azért idéztem sorokat, mert úgy vélem, ezek a sorok jól mutatják Szabó Dezső politikai gondolatmenetének, észjárásának természetét, és főképpen azt, ahogy természetesen és könnyedén kapcsolja össze a nemzeti sorsot, a vezető rétegek társadalmi felelősségét a társadalmi igazságosság követelményével. A későbbiekben sincs ez másként, csak a magyarság helyzete válik egyre drámaibbá az egyre fenyegetőbb német hódítás következményeképpen.

A magyar miniszterelnökhöz címmel ír levelet Darányi Kálmánnak címezve 1938.március 15-én. Ez a levél az új miniszterelnök első lépéseinek szóló figyelmeztetések és ajánlások sora. A levél keletkezésének a dátuma már önmagában jelzi, hogy a hangsúly most a német veszély elhárítására esik. Ezzel összefüggésben emelkedik ki a levélből egyetlen szó: öntudat. Követeli ezt a szót a német veszély időszerűsége is, de olyan feladat is sűrűsödik ebben az egy szóban, amely a 20. század magyar történelmének egészéből következik, olyan korparancs a magyarság élete és jövője szempontjából, amely az államot képviselő miniszterelnök történelmi felelősségét is még nagyobbra növeszti. „Öntudatot, öntudatot, öntudatot a magyarságnak, Elnök Úr! Öntudatot mindenekelőtt! Ez ma égetőbb szükség a kenyéرنél, hiszen ez a magyar kenyér feltétele. Ez ma sürgetőbb feltétel a levegőnél, hiszen ez a magyar tüdő egészsége, az egész magyar szervezet alapszüksége. Ez az öntudat lesz az egyetlen alkotó rend, az egyetlen védő összefogás, mely biztonságot és jövőt jelent a magyarság számára. Az egyetlen lehetséges termő egység: a magyar öntudat.” Hogy mennyire igaza volt akkor az írónak, azt ma érezzük talán még mélyebben, mint érezhatték annak idején, amikor mindennapi életünk minden pillanata ép-

pen arról árulkodik, hogy ezt az öntudatot mennyire megtépázta a történelem, a legutóbbi húsz év története is, és ha ma a történelem veszteségeinek érezhetjük magunkat, és ha ez így is marad, akkor annak legfőbb oka éppen ennek a Szabó Dezső által olyannyira hangsúlyozott öntudatnak a hiánya lesz. Fontos ebben a levélben annak hangsúlyozása is, hogy az adott történelmi helyzetben nem egyik vagy másik, zsidó vagy német érdekérvényesítéstől kell tartani, hanem intézményes biztosítékok sorát kell alkalmazni minden idegen érdek erőszakos érvényesülésével szemben, az idegen szellem térhódítása ellenében. Figyelmezteti a miniszterelnököt, hogy legalább a kormányzat részéről törekedjen egységes nemzeti politika kialakítására, felülemelkedve különféle jobb- és baloldali szempontokon és pártokon. Ezekben ugyanis Szabó Dezső „a közéleti szerencsehajhászat... piszkos lebujaít” látja. Március 15. volt akkor és az utcán, a sajtóban a németek dicsőítését zengték, olyan hangerővel, hogy az felért egy hazaárulással. Ez is késztetés volt a levél megírására és ezért is kéri a miniszterelnököt, hogy ne engedje elfojtani „a magyar lelkiismeret tiltakozásait” ezzel a nyílt hazaárulással szemben.

Az Imrédyhez írott levél lényegében, tartalmában és stílusában hasonló. A Szálasi Ferencről írottak voltaképpen a hungarizmus megítélését tartalmazzák. Szabó Dezső a magyarság halálát látja ebben a szervezetben, annak minden erkölcsstől, kultúrától elvadult megnyilvánulásaiban és Szálasi miniszterelnök tevékenységében. Ez a legterjedelmesebb írás s benne a legkíméletlenebb elutasítása a hungarista mozgalomnak és drámai kiáltás „a végzet ellen,” amint azt az írás címe előre jelzi. A Szabó Dezső ellen fenekedők, az őt antiszemitázók, fajelmélettel rágalmazók, ha csak ezeket a miniszterelnökhöz intézett vagy róluk írt elemzéseket olvasnák, látniuk kellene, hogy az ő „fajelmélete” nem egyéb, mint a magyarságért való küzdelem és aggodalom, és nem is xenofóbia, csak a magyarságra törő idegenség elutasítása, függetlenül attól, hogy melyik náció-tól, milyen irányból érkezik. Többek között ebből a szempontból is tanulságos a Gömbös Gyuláról szóló írása, mely a miniszterelnök halála után született. Súlyosan elítéli Gömbös politikáját, különösen azért, mert őt tartja felelősnek a magyar politikának Mussolini, majd Hitler politikájához való

korai közelítéséért. Nagyszerűen elemzi Gömbös életútját s azzal összefüggésben jellemét. A kis-szerű, ám annál ambiciózusabb, felfelé törekvő, minden áron nagyra lenni akaró kisembert mutatja be, akinek sorsszerűen fut zsákutcába az élete, éppen arra az időre, amikor karrierje csúcsára ér és elfoglalja a miniszterelnöki széket. Tanítani kellene ezt az írást, nemcsak politikatörténeti, de szociálpszichológiai elemzése okán is.

A miniszterelnökök általában nem kedvencei az íróknak. Nem találunk sok elismerő szót Szabó Dezső írásaiban róluk, annál több bírálatot, elmarasztalást, gúnyt és számonkérést. Ezért különösen feltűnő a Gróf Teleki Pál miniszterelnökhöz címzett *Lelkek az éjszakában* című esszéje. A politikai cinizmus tételeit szembesíti ebben az alapvető erkölcsi normákkal anélkül, hogy az elvárszolt moralista szemével nézne a világra. Egyén és közösség, egyenlőség és szabadság egymást kiegészítő természetéről értekezik, a 19. század értékteremtő nagyságát szembe állítva a magakorával, annak kisszerűségével és erkölcsi romlásával. Jó érzéssel látta meg, hogy most olyan miniszterelnöke lett végre az országnak, 1939-ben, akiben meg lehet bízni és akiben van fogékony-ság, akiben van lelkiismeret ahhoz, hogy az ő írói töprengéseit értse és méltányolja. Az éjszakában magukra hagyott, tanácstalanul kóborló lelkekért, a magyarság nagy többségéért fordul segítségül a tudós politikushoz, kérve intézkedéseket, példaadó magatartást a kormányzattól, a bekebelező német hódítással és propagandával szemben úgy, hogy szavai nemcsak az aktuális veszélyekről és helyzetekről szólnak. Minden okunk megvan rá, hogy ezeket a szavakat a mára is, akár örök időkre, az egész magyar történelemre értelmezzük. „Az a nemzet – mondja – melyet a politikai nevelődés lehetőségeitől távol tartottak, ahol nincs meg minden társadalmi rétegnek a maga organikus érdekű politikai szervezettsége, ahol nincsenek minden polgár öntudatába beépítve a nemzet életérdekei, céljai, ahol a polgároknak nincs összefogó ismeretük a nemzet külső és belső helyzetéről, veszélyeiről és lehetőségeiről, ahol a nemzet biztonsága, védelme nincs beszervezve a polgárok legszélesebb látókörű önzésébe, hanem az egész nemzet sorsát csak a pártpolitika technikájával, mecha-

nizmusával intézték: az a nemzet egy történelmi földrengés első lökésére mozaikra hull össze s napok alatt könnyű zsákmánya lehet bármely céltudatos idegen étvágy uralmi szándékainak.” Szabó Dezső a magyar szolidaritás programját kéri, a lelkiismeretes tájékoztatást, a felvilágosítást, hogy a nemzet ne félrevezetve sodródjon a nagyobb történelmi erők könnyen megsemmisítővé növekvő sodrásában. Amikor az író nagylélegzetű esszéjével a magyarságért segítségül fordul Telekihez, akkor még nem sejtethi, hogy az egyetlen politikus államférfi, az egyetlen nagylelkű ember, akihez még fordulni lehetett és érdemes volt, saját döntése szerint távozik az árnyékvilágból. Rövid, lírai írásban vesz búcsút őszinte megrendüléssel az elhunyt miniszterelnöktől. Teleki Pál személyes tragédiájában a magyarság tragédiáját látja meg, személyében a magyar sors, a magyar történelmi dráma tragikus hőjét tiszteli. Megrendítő a halál tényét megállapító két rövid mondata: „Megint revolver dördült a magyar sorson át. Egy önfeláldozó magyar szívvel kevesebb dobog.” Majd tőle szokatlan lírai elérzékenyüléssel emeli az egek magasába Telekit: „Olyan volt: mint az elmúlt csendes áldó tavaszi eső. Már nincs sehol: de benne van a lombok megfrissült színében, a gabona kenyérré mozdulásában, a levegő éltető erejében.”

Gróf Teleki Pál, a világszerte elismert tudós, a miniszterelnök és Szabó Dezső, a „senki földjére” szorult, a jobbról is, balról is folyton támadott író életútjukat tekintve, de lelkiukatban is merőben különböztek egymástól. Mondhatni: ellentétei voltak egymásnak. Erkölcsi felfogásukban, gondolkodásuk lényegi vonásaiban, magyarságért való elkötelezettségükben és aggodalmaikban álltak közel egymáshoz. És jutottak hasonló sorsra utóéletükben! Ugyanazért hurcolták meg mindket-tőjük nevét, emléket haláluk után. Szabó Dezső életművét ma is feledtetik. Teleki Pál még szobrot sem kaphatott méltó helyen a fővárosban. Antiszemiták voltak ők, akik akkor álltak szembe a nácizmus térhódításával a magyarság becsületéért és az emberség jogaiért, amikor sokan mások bújtak vagy igyekeztek alkalmazkodni a gerjesztett közhangulathoz. Korunkban ez a történelmi igazságszolgáltatás.